

Ebben a tragédiában szólal meg a legerősebb hang, amelyre Áprily hangszere képes volt. Idézem Páris szavait, a háború elátkozását. Ez a néhány sor sokat elárul abból, ami a rezignált, halkszavú költő lelke mélyén rejtőzött.

... Jaj átkozott az átok,
melynek tüzes bilincset hordozom —
Az ember-irtó, farkas-torkú rémet:
a háborút jajjal megátkozom!

A vakmerőt, ki vészthozó kezével
kinyitja dőghalásos ketrecét,
kigyó riassza, barlangszáj kilökke,
hazátlanul bujdosson szerteszét!
Holló feleljen jajgató szavára,
itassák vérré változó vizek —
s borzongató dalt zúgjanak fülébe
az embervérre-bősz Erinysek —!

Benedek Marcell

MAGYAROK BESZÉLNEK

Szemelvények emlékiratokból. A kötet anyagát válogatta Hatvany Lajos és Belia György. A bevezetőt és utószt Hatvany Lajos, a jegyzeteket Belia György írta. — Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1957.

Negyven íves könyv, közel félévezred hazai memoárirodalmából. Mátyás király korától Ferenc József koráig követik egymást a fel-fellobbanó fényescskék, amelyek egy pillanatra megvilágítanak egy-egy jólismert vagy félig-elfelejtett arcot, s talán némiképpen módosítják is az olvasóban a benne élő képeket a magyar múlt hőseiről. Annyi bizonyos, és ezt eleve le kell szögezni: nagyon érdekes, sőt, nagyon szórakoztató olvasmány. Olyan könyv ez, amelyet az ember előlővethet, találomra bárhol felüthet, kicsit beleolvastathat, s mindújra úgy érzi magát, mintha nem túlzottan fontos, de mosolyra, fejcsoválásra, vagy esetleg elgondolkozásra készítő pletykákat hallott volna régi ismerősökről.

Hogy mi a könyv célja? Az előszó igyekszik rá egyértelmű magyarázatot adni, mondván: „E könyv célja, hogy a magyar történelem folytonosságának, a két háború vágta szakadékon keresztül, olyan szavakban verjen hidat, melyekben egy-egy nemzedék nevezetes vagy névtelen szereplői, a maguk korának vezéreszméit, tudatosan vagy öntudatlanul kimondták.”

Kétségtelen, hogy aki igényt tart arra, hogy többé-kevésbé tisztában legyen nemzeti múltunk hozzánk vezető méltóságos folyamataival, az nem csak kuriózumok kedvelésének okából kap egy ilyen könyv után. Egy ilyen könyvre tulajdonképpen nagyon nagy szükségünk lenne. *Ez a nagyon érdekes kötet nem az.* Ha volna már egy ilyen könyvünk, akkor a *Magyarok beszélnek* lebilincselően egészítené ki ama könyvet, hiszen megvan benne minden, ami abból a még össze nem állított könyvből kimaradt. Hatvany Lajos és Belia György gyűjteményének ugyanis a legfeltűnőbb tulajdonsága, hogy nem azok a magyarok beszélnek benne, akik a maguk korának vezéreszméit legjellegzetesebben hordozták, hanem azok a magyarok, akik ezekre a nagy egyéniségekre visszaemlékez-

nek. Nem Mátyás király, Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Kossuth Lajos fejt ki korának vezéreszméit, nem Deák Ferenc igyekszik indokolni a Kiegyezést, hanem mások — esetleg igen kitűnő írók, máskor jószemű, okos írástudó kortársak — szólnak felőlük, nem egyszer érdekes részletújtonságokat elárulva, tehát ismereteinket okvetlenül bővítve.

Persze, a recenzióknak semmiképpen sem volna joga ezt a hiányt számonkérni a szemelvény-gyűjteménytől, ha az előszó nem ezt a sokkal súlyosabb célt tűzte volna ki. Lehetséges, hogy nem is volna ilyen kellemesen olvasmányos a könyv, ha a hazai reneszánsz vezéreszméit Mátyás király szavaiból vennők tudomásul, ha a parasztháborúk célkitűzését Dózsa György megfogalmazásában olvasnók újra, ha az úri reakció igéit Werbőczy hangoztatná, s utánuk maga Zrínyi Miklós jelentené be, hogy immáron megszületett a magyar nemzeti állam tudata s igénye, majd Rákóczi közölné a kurucok uralkodó eszméit, Martinovics a felvilágosodás jegyében született polgári forradalmiságát, Széchenyi a reformkorét, Kossuth a negyvennyolcas forradalom szabadság-eszméjét, Deák Ferenc a kiegyezés megfontolásait és Táncsics Mihálytól olvasnók, hogy a szocializmus első reményei is eljutottak a magyarok földjére. Ezek a férfiak valóban hordozói valának egy-egy kor vezéreszméinek. A kötet szerzői pedig javarészen csupán ezeknek a megilletettjei voltak. Ezért kockáztattuk meg már mondanivalónk legelőjén, hogy a könyv olvastán egyben-másban ugyan módosul bennünk a hazai múltra vonatkozó kép, de maga az összkép vagy már eleve megvan bennünk, vagy ha hiányzik, ezekből az érdekes történetekből ugyan ki nem alakul.

Tehát ne tekintsük a *Magyarok beszélnek* című gyűjteményt annak, aminek ígéri magát, hanem annak, aminek valójában sikerült: egyrészt történelmileg általában hi-

telesnek mondható anekdotagyűjteménynek, másrészt olyan emlékeztetőnek, amely nyomtatékkal hívja fel a figyelmet arra az irodalomtörténeti tényre, hogy van nekünk egy kitűnő és köztudatba eléggé nem került memoáriradalmunk. A memoárról, mint irodalmi műfajról ugyanis esztétikánk is, irodalomtörténetírásunk is csak nagyon mellékesen szokott beszélni. Pedig egy jó emlékirat esztétikailag is felérhet egy jó korábrázoló regénnyel. Bethlen Miklós, Pulszky Ferenc vagy Déryné (aki egyébként nem szerepel ebben a gyűjteményben) epikus mércével mérve is remeket alkotott, és Jósika Miklós emlékiratai talán legjobb regényeinél is többet érnek. A Hatvány — Belia féle összeállítás, habár csak apró mazsolákat szedett össze ebből a sokféle izekkel teljes termésből, mindenesetre meggyőzhet bárkit arról, hogy költészetünk, elbeszélő- és drámairodalmunk mellé előbb-utóbb rendszeresen föl kell dolgozni memoáriradalmunk történetét is. S az esztétika feladata lenne, hogy elméletileg is felmérje ezt a naplótól a szoros értelemben vett visszaemlékezésen át egészen a riportázsig terjedő tág határvidékű irodalmi műfajt.

Ha pedig tudomásul vesszük, hogy milyen iradatlanul nagy az a terület, ahonnét a kötet összeállítói kiemelték anyagukat, akkor már eleve le kell mondanunk a válogatás kritikájáról és fel sem tehetjük a kérdést, hogy az adott negyven ívbe miért éppen a felvett darabokat szemelték ki. Hiszen mindaz, amit összegyűjtöttek, nagyon érdekes, és sokszorosra maradt ki annak, ami hasonlóképpen érdekes. De negyven ívbe csak negyven ívnyit lehet beleszorítani, és nem többet. Sajnálatos volna, ha azok helyett a könyvben levőket nem olvashatnók.

Persze tulajdonképpen minden szemelvény bosszantó dolog: az olvasó gyámság alatt érzi magát. Mintha *ad usum delphini* előírnák neki, hogy ettől vagy attól a szerzőtől éppen ezt a részt olvassa. Holott minden érdekes szemelvény a mű egészére és a szerző egész életművére ébreszti fel a vérbeli olvasó ember kíváncsiságát. Ezért érzem úgy minden szemelvénygyűjtemény — sőt minden anthológia — olvastán, hogy gusztuskeltő, ravasz prospektust tartok a kezembem. De ennél a könyvnél úgy hiszem mégis erénynek kell betudnunk az ily módon felkeltett bosszúságot, hiszen a legtöbb — idézetekből megismert — emlékirat alig-alig megközelíthető, s ha nem volna ez a gyűjtemény, ennyit sem ismerhetnénk belőlük. Ezek az ízelítők valóban felkeltik az ember étvágyát. (Mint gyakorló és passzionátus olvasó azonban erősen hiányoltam, hogy a szemelvényeknél nem jelölték meg a pontos lelőhelyet, így nehezebb utánakutatni az egész-szöve-

geknek. A névmutatóban kellett volna legalább bibliográfiai pontossággal útbaigazítani az érdeklődőket, hogy melyik könyvből idéztek. Viszont a névmutatóban ehelyett olyan név is előfordul — Meller Simoné — akinek semmiféle írásrészlete nem szerepel a kötetben. Persze ilyen elvétel minden válogatásnál előfordul: bizonyára eleve benn volt, azután helyszűke miatt kimaradt. De helyes lett volna nevét a névmutatóból is törölni).

A gyűjtemény egyébként nem egyszerűen kronologikus, hanem egy-egy gondolatmenet köré csoportosítva újra meg újra előről kezdődik. Az első rész címe: *Arcképek és ön-arcképek*. Politikai és irodalomtörténeti alakok (sőt Liszt Ferencsel egy zenetörténeti alak is) vonulnak fel itt előttünk, meglehetősen szempontatlanul. Békésen foglal helyet egy cím alatt a Szigetvárból kirohanó Zrínyi vesztének politikai indokolása és a *Toldi szerelme* egy kihagyott versszakának irodalomtörténeti kuriózuma. Széchenyi Istvánról többen is tanúsítják, hogy gőgös volt, Bolyai Farkasról pedig megtudjuk, hogy pipázott. Ismétlem: mindez nagyon érdekes, lebilincselő, kellemes olvasmány... Csak formátlan tohuvaobhu. S így megy ez a következő fő és alfejezetekben. A következő két fejezet: *Bölcsőtől koporsóig* és *A nemzet küzdelmes életéből* ugyanis alfejezetekre oszlik, ilyen címmel: Az iskolában, Munkában és otthon, Ünnepnepok, Házasélet, Szemkört a halállal, Nemeselek és nemtelenek, Diplomatak, katonák, politikusok, A hatalom jelvényei, Politikai tréfák és csínyek, Elemi csapások, Világos után. — Ezek az alcímek jelzik a tárgyköröket. Valamennyinél újra kezdődik az időrend, ilyenformán például Mátyás kora és alakja újra meg újra felbukkan, s amikor Madarász Józseftől megtudjuk, hogy Deák Ferenc miképpen vélekedik a maga politikájáról, egyszerre megint több, mint négyszáz évvel visszaugrunk s Kottaner Ilona — a XV. század nagystílusú kalandorasszonya — elmondja, hogyan is lopta el a szent-koronát. Hát akiben nem él nagyon tisztán történelmünk időkoordinátája, az ugyancsak kapkodhatja a fejét ebben az ideodacsapongásban. (Mintha csak egy Proust utáni időbontó regényt olvasna az ember, úgy hánykolódik előre-hátra elménk a magyar századok viharai közt).

Különös egy könyv ez, tagadhatatlan. Szempontjai, szerkezete, egész léte valahogy megfoghatatlan. Azt sem lehet tudni, kiknek szól igazándiból: az írástudókban hiányérzetet kelt, az írástudatlannak magas. Talán a diákság és az úgynevezett művelt nagyközönség a valódi címzettje. Elő- és utószava a maga csevegő esszémodorában megragadó, de nélkülük éppenolyan teljes volna a könyv,

sőt az előszó nélkül már eleve kisebb igénnyel fogna bele az olvasó. És mégis, mégis: nagyon érdekes, nagyon vonzó könyv. Nem lehet letenni. Olyan, mint egy nagyon finom csemegekereskedés inycsiklandóan, véletlen összevisszasággal elrendezett kirakata. Látára az ember szájában felidéződnek az ízek,

s a képzelet önkéntelenül is arról ábrándozik, hogy milyen finomságok lehetnek odabent a polcokon.

Amióta ezt a könyvet elolvastam, szeretném sokkal jobban ismerni a magyar memoárirodalmat.

Hegedűs Géza

BUSA MARGIT: A THÖKÖLY-KÓDEX ÉS KURUCKORI VERSEI

Egy XVII. századi kéziratos kötet ismertetése. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. (Irodalomtörténeti Füzetek 13. szám)

A felszabadulás óta eltelt évek alatt nemcsak a magyar irodalom legnagyobb alakjainak tudományos átértékelése történt meg, hanem új adatok feltárásával méltatlanul elfeledett vagy szándékosan mellőzött költőinkre, íróinkra is fény derült. De örvedetesen megnövekedett pl. régi énekes-költészetünk feldolgozott anyaga, kéziratos gyűjteményeinknek a száma is. A különböző intézmények, közületi és családi levéltárak irodalmi anyagának tervszerű számbavétele, a források rendszeres gyűjtése vagy a véletlen rátalálás „felfedezési” azt mutatják, hogy amit eddig régi magyar költészetként ismertünk, az a valóságban meglevőnek töredéke csupán. A régi énekes gyűjtemények és verses kéziratok költészeti anyagának feltárása és közzé tétele igazolja majd, hogy a „hivatalos” régi magyar költészetten kívül létezik egy másik is, egész új világ. Benne talán sok a lim-lom, néha kevés a költőiség, de társadalmi, politikai, történelmi mondanivalója olyan súlyos, hogy már csak emiatt is szükséges és érdemes a publikálása, nem is számítva azt, hogy ezek ismerete nélkül nem lehet irodalmunk történetének reális képet megrajzolnunk. Ez a gyűjtő és adathatór munka sok tekintetben egészen megdönti vagy lényegesen megváltoztatja eddig bizonytalan elképzeléseinket, kiegészíti hiányos ismereteinket, módosítja biztosnak látszó következtetéseinket.

A fenti kiadványban a *Thököly-kódex* verses anyagának közzé tétele egymagában is igazolja állításunkat.

Azt eddig is tudtuk, hogy a XVII. század második felében a habsburgellenes küzdelem gondolatát a Zrínyi Miklós környezetében keletkezett, az ő törökellenes harcaival majd halálával kapcsolatos versek pendítették meg. A személyével kapcsolatos egykorú költészetben születése pillanatában látjuk kibontakozni a kuruc világot. A *Thököly-kódex* ismerete előtt azonban azt hittük, hogy „a korai kurucságnak és az első kuruc szabadságharcnak nincs történeti jelentőségéhez méltó költészete. Eddigi ismereteink szerint csak a Rákóczi-szabadságharc költészete

szólaltatta meg a kuruc nemzeti ellenállás érzelem- és gondolatvilágát. A *Thököly-kódex* betölti ezt az űrt.” (34. l.)

A *Thököly-kódex*ben, egyetlen kötetben előttünk áll egy csomó verses és prózai emlék, melyet a korai kurucság és Thököly szabadságharca idején fegyverként használtak a nemzet függetlenségi harcának erősítésére. A manifestumok, pátensek, missilis vagy fiktív levelek, epitáfiumok, pasquillusok, prózai vagy verses darabok akár latin, akár magyar vagy német nyelven a köztudomány kialakítására és irányítására vagy aktuális események közlésére szolgáltak. Ezért történeti szempontból igen értékesek. Kár, hogy a kiadvány csak címszerűleg sorolja fel őket, mert ebből nem lehet mindig helyesen következtetni a tartalmukra. Hasznos lett volna néhány szóval utalni a darabok tárgyára, terjedelmére, azok szemléletére, beállítottságára. (És ha már verses emlékeken kívül az összeállító közzétette a latinnyelvű *Zrínyi-epitaphiumot*, még néhány fontosabbnak látszó darabot hozzá csatolhatott volna függelék-ként. Mondjuk a Miatyánk parafrázisát II. Rákóczi Ferencre vonatkoztatva, a pasquillus hangon megírt Bezerédi epitaphiumokat, Caraffa, Thököly Imre epitaphiumait, a Peccatum irremissibile Domus Austriacae-t stb.)

A *Thököly-kódex*, melynek tartalmát összefoglaló címe: *Kuruckori versek és hivatalos iratok másolatai*, tíz magyar nyelvű verses emléket őrzött meg számunkra. Egy latin nyelvű, Teleki Mihályról írt verses pasquillussal és egy prózai, szintén latin nyelvű Zrínyi-epitaphiummal együtt a kiadvány szerkesztője mind a tizet közzé teszi. (Nem hozza az irodalomtörténetileg elég jelentéktelen, *Unqi lakodatom* címmel ismert egyetlen latin—magyar nyelvű makaróni-verset.)

A kiadvány szerkesztője a tíz olvasásra szánt verses emléket a kor történelmi eseményeihez kapcsolva négy csoportba osztja. Az elsőbe — Zrínyi Miklós költő és hadvezér harcai 1663-1664. — két Zrínyiről szóló, egyéb forrásokból is ismert verset sorol. A másodikik-